

intervju: MAJA PETROVIĆ-ŠTEGER

Socialna antropologinja Maja Petrović-Šteger poskuša gledati na življenje drugače: zunaj ustaljenih vzorcev, kajti drugačnost odpira, medtem ko že znani pogledi neredko še dodatno zapirajo. Zato se v svojih raziskavah bolj kot v preteklost osredotoča na pričakovanja, ki jih imajo ljudje o prihodnosti. V grobem je mogoče povzeti, da se ukvarja z antropologijo telesa, prava in medicine, v zadnjem času sta predmet njenega raziskovanja predvsem Srbija in Tasmanija. Do 17. leta je živela v Beogradu, od koder izhaja del njene družine; odtlej je tesneje povezana s Slovenijo. Po svoje je tudi sama "drugačna", kajti deluje v mednarodnem prostoru od Slovenije in širšega Balkana do Anglije, Švice in Tasmanije. Deset let je živela v Angliji in delala na Univerzi v Cambridgeu, kjer je tudi doktorirala, pred dobrima dvema letoma se je z družino vrnila v Ljubljano. S cambridško univerzo je še vedno profesionalno povezana, tudi zato, ker pri nas ne dobi službe. Njena poklicna pot je impresivna.

tekst: Mimi Podkrižnik
fotografija: osebni arhiv

“Zlagana samokritika in kvaziavtoetnografije, ki poudarjajo nemoč, skorumpiranost in nevoščljivost Slovencev, samo zastrupljajo prostor.”

Ukvarjate se s postkonfliktnimi družbami. Verjetno so različne, Srbija je drugačna od Tasmanije.

Zanima me, kaj tvori in kaj določa časovno dimenzijo tega, kar imenujemo postkonfliktna družba. Kako to, da nekatere družbe relativno hitro opravijo s posledicami in spomini na konfliktno preteklost, druge pa ždijo v t. i. tranzicijskih fazah cela desetletja, stoletja. Ker se je vprašanje spomina na konflikt v mojih preliminarnih raziskavah skorajda vedno povezovalo z vprašanjem žalovanja za umrlimi in pogrešanimi, sem začela natančneje raziskovati odnose, ki jih ljudje gojijo do konfliktnih žrtev, njihovih telesnih ostankov. Simbolika mrtvega telesa je izjemno močna tako v Srbiji kot na Tasmaniji. Tasmanija je geografsko in kulturno oddaljena, zato se marsikom zdi primerjava nenavadna. A vzporednice med njima so žive in zgovorne. Po načinih razumevanja krivic, sprave, javnega kazanja bolečine in po zahtevah po repatriaciji, vrnitvi telesnih ostankov družinam umrlih, sta si s Srbijo podobni.

Kako razmišljajo na Tasmaniji?

Aboriginska skupnost na Tasmaniji je ena najbolj uveljavljenih in uspešnih indigenih skupin v boju za povrnitev ostankov prednikov. Od 60. let 20. stoletja zahtevajo repatriacijo aboriginskih telesnih ostankov, ki so v britanskih muzejskih, arheoloških in medicinskih zbirkah. V 18. in 19. stoletju je namreč veliko osteoloških zbirk začelo v svoj korpus vključevati telesne ostanke tasmanjskih aboriginov. Kolonialni znanstveniki tistega časa so verjeli, da so predstavniki tasmanjskih aboriginov najzlahotnejši primer najnižje stopnje na lestvici Darwinovega evolucionizma. Dokaz najbolj “primitivnih” ljudi na svetu. Nekateri so jih morili tudi v imenu znanosti, da bi prišli do njihovega telesnega materiala in okostij. A aborigini verjamejo, da telesni ostanki čuvajo duše prednikov. Tvorijo organsko vez z zgodovino in s tradicijo. Nazaj jih hočejo tudi zato, ker jih znanstveniki še vedno izkoriščajo: opravljajo DNK, izotopične in druge analize. Sodobni aborigini zato dojemajo vsakršen poseg v telesne dele prednikov kot napad na njihovo kulturno in duševno integriteto. Dolgo časa jih ni nihče podpiral, nobeno pravo ni privolilo v argument, ki bi omogočal repatriacijo telesnih ostankov na osnovi zgodovinske krivice in krivic, ki da se godijo dušam umrlih. A zaradi škandalov, ki so se pred leti vrstili v angleških bolnicah (po nekontroliranih znanstvenih posegih in manipulaciji s telesnim materialom), in zaradi uspešnega lobiranja aboriginskih skupin so se stvari spremenile. Leta 2004 je v veljavo stopil *Human Tissue Act*, t. i. Zakon o ravnanju s

človeškimi tkivi, ki je na novo določil status trupla in telesnih delov. Vrsta muzejev v Veliki Britaniji, Avstraliji, ZDA in drugje se je zato odrekla zbirkam telesnega materiala prednikov. Zaradi želje po spravi je prepovedala njihovo razstavljanje v javnosti. Ti primeri so zanimivi, ker kažejo na drugačen odnos do telesa in duha, kot so tisti, ki jih najdemo v izključno medicinskih in higienskih kontekstih. Skrb za dušo postaja argument, ki šteje tudi na sodišču.

Različne kulture verjetno različno dojamejo posamezne dele telesa?

Zanimalo me je predvsem, kako razumejo spravo. Zanimivo je bilo ugotoviti, da veliko ljudi povsem enači idejo sprave s prakso ekshumiranja in identificiranja DNK-ja telesnih ostankov žrtev konflikta. Lokalni in mednarodni poskusi ustvarjanja pravnih in institucionalnih pogojev za priznanje odgovornosti danes skorajda v celoti slonijo na procesih iskanja pogrešanih. Tako razumljena sprava deluje na treh ravneh: identificiranje poprej zapuščenih, oskrunjenih in razdejanih trupel naj bi v prvi vrsti omogočilo sorodnikom, da telesne ostanke svojcev dostojno pokopljejo in smrt komemorirajo. Drugič, lociranje skritih množičnih grobišč je možno le z medvladnim sodelovanjem. Forenzični eksperti drugače ne bi vedeli, kje naj iščejo. Znano je namreč, da so se storilci zločinov pogosto vračali na mesta množičnih pobojev, kjer so z bagerji odkopavali trupla in jih premeščali na nove lokacije. Tako so hoteli zakriti sledi. Nasilno odkopavanje trupel in njihova selovanja pa pomeni, da ostanke mrtvih ne moremo najti v primarnih množičnih grobiščih. Forenzični antropologi in arheologi delajo predvsem na sekundarnih in tercijalnih grobiščih, kjer namesto trupel odkrivajo razmesarjene in povsem pomešane dele različnih oseb. Te poskušajo nato s fizično reasociacijo sestaviti in identificirati z analizami DNK-ja. Tako se tudi proizvajajo dokazi o žrtvah konfliktov, na osnovi katerih delujejo različna lokalna sodišča in Mednarodno kazensko sodišče za nekdanjo Jugoslavijo. Kot antropologinjo me zanima, kako si danes predstavljamo mrtvo osebo, v kakšni obliki mora biti vrnjeno truplo, da ga svojci sprejmejo za pokojnikovega? Ali identifikacija in posledično imenovanje žrtev dejansko omogoča spravo? Kako omenjeni procesi sooblikujejo lokalna razumevanje krivice in koreografirajo javno kazanje bolečine? Na kakšen način ljudje razumejo DNK in druge znanstvene intervencije v ostanke umrlih? Predvsem pa na kakšen način ti izrazito higienski tranzicijski mehanizmi vplivajo na dinamiko in časovnost postkonfliktnega časa – ali ga pospešijo ali upočasnijo?

Zanima vas neokortikalno vojskovanje. Kako deluje?

V začetku 90. let so v Srbiji začele krožiti govornice, da z Bosno, Hrvaško in s Kosovom sploh niso v vojni zaradi teženj po spremenjenih teritorialnih mejah, ampak ker so sami subjekt posebnega vojskovanja, ki ga nad njimi izvajajo mednarodne sile. Začelo se je govoriti in pisati o tem, da določene skupine v Pentagonu in Vatikanu z neokortikalnim vplivanjem, ki ga izvajajo na kolektivne možgane in psiho ljudstva, postavljajo Srbe v položaj, v katerem se ti kot narod ne le branijo, ampak tudi napadajo druge. Srbija je torej nastopala kot agresor le zato, ker je bila domnevno žrtev vrste ekonomskih, kulturnih, tehnoloških, psiholoških, informacijskih, okoljskih in geofizičnih napadov. Ljudstvo je bilo zato pozvano, da ubrani svojo “nacionalno zavest” in t. i. psihično dediščino. Argument je propagirala manjša, a vplivna skupina intelektualcev sumljivega izvora, ki so jo sestavljali različni inženirji, vojaški stratezi, vedeževalci, parapsihologi, zdravniki, slikarji in drugi, bojda precej močno povezani s tedanjo politično nomenklaturo. O tematiki mentalne varnosti in psihične dediščine – ki se mi je v tem kontekstu vedno zdela absurda in sila nacionalistična – sem začela pozorno razmišljati komaj pred nekaj leti. Takrat, ko sem opazila, da so se aluzije na mentalno, psihološko in nevarnost spet začele pojavljati v medijih in intervjujih, ki sem jih opravljala. Zanimivo se mi je zdelo, da sem zgodbe, ki po strukturi spominjajo na paranoične, začela poslušati tudi s strani zelo razgledanih in družbenopolitično kritičnih ljudi. Kljub temu da se večina odkrito roga in javno smeši lokalno nagnjenost k teorijam zarote, je paranoide interpretacije svetovnih ekonomskih in političnih razmerij mogoče slišati čedalje pogosteje. V svojem pisanju poskušam osvetliti odnos med pretiranim, humornim, paranoidnim in mitološkim.

Zakaj je v zadnjih letih spet v obtoku toliko mitologije?

Najbrž zaradi splošnega nelagodja, ki ga občutijo. Trenutna kriza v Srbiji ni samo ekonomska, ampak je tudi ideološka, politična, moralna, osebna, telesna. Veliko je bolnih. Tranzicijski čas se večini mojih sogovornikov zdi nemogoče dolg. Marsikdo trdi, da družba kot taka ne le, da ne napreduje, marveč nazaduje. Veliko je govora o ciklikah in začaranem krogu, v katerem naj bi se znašla Srbija. A tako kot povsod drugje tudi v Srbiji cveti t. i. kultura samopomoči. Ljudje se ves čas spogledujejo s popularno psihologijo, iščejo mehanizme in poti do znosnejših načinov bivanja. Marsikdo prisega na meditacijske

tehnike, ki izhajajo iz pravoslavja. Na nenavadnih mestih je mogoče slišati o pomenu nevro-, mentalne in celo duševne varnosti za vsakdanje življenje. Ideologiji lokalnega, tradicionalnega, samozadostnega, alternativnega, poduhovljenega, pozitivnega, ki jo spremljamo po vsem svetu, je mogoče slediti tudi v Srbiji.

Francoski mislec novih časov Paul Ariès pravi, da je treba v politiko in življenje vrniti humor. Zahodne družbe so preresne, povsem so zanemarile dimenzijo praznovanja, veselja, petja, plesa ..., ki jih še poznajo v Latinski Ameriki, Afriki. To je zagotovo zanimiva alternativa: narediti nevidne stvari spet vidne.

To je resna možnost. Ko pa v Sloveniji nekatere povprašam po alternativah, dobiš odgovor, da je treba ukiniti humanistiko in poslati mladino v zidarske šole, saj da potrebujemo kader, ki bo delal nekaj konkretnega. Takšne misli so sila zavajajoče in manipulativne. Mišljenje je praktična stvar, ima konkretne učinke, spreminja okolje.

Negativno razmišljanje pri nas ves čas spodbujamo. Zato nas blokira.

Res je. A zdi se, da marsikoga spodbujanje negativnosti ne blokira, marveč hrani. Pri mnogih ne opažam utrujenosti, ampak neko čudno živost. Podcenjevanje in ustvarjanje pošastne samopodobe za nekatere očitno deluje. Ohranja določene lege in udobja. Ustvarja pogoje za moralno superiornost, ki jo lahko občutijo tisti, ki se razumejo kot žrtve. Mene osebno bega vidna in otipljiva podhranjenost vizij.

Pomanjkanje vizije je eden glavnih očitkov politiki.

Očitek je utemeljen. Slovenija je bila videti še pred nekaj leti precej drugačna, kot je danes, ljudje so o sebi govorili in mislili drugače. Na

Slovenijo so bili ponosni. V obtoku je bilo nenavadno veliko pozitivnih in konstruktivnih konotacij.

Smo jo videli pravi?

Ko se je Slovenijo ves čas primerjalo s Švico, je gotovo šlo za napihnjeno samozavajanje. A sama nimam nič proti kreativnim in pozitivnim primerjavam. S tem ne mislim na primerjavo Slovenije in Švice. Ne govorim o samozavajanju, ampak o aktivnem iskanju primerjav, delujočih, nenavadnih analogij. Te so pomembne in ključno oblikujejo imaginacijo.

Politika bi si morala znati predstavljati, kakšna bo Slovenija čez 20 ali 50 let.

Ljudje, ki pri nas kaj veljajo, se politike običajno otepajo. Seveda, problem je tudi ta, da se politika demonizira. Vsak vstop v polje političnega se razume kot absolutni moralni poraz. Ne le, da to ni prav, ampak celotno situacijo dodatno obteži – z demonizacijo se celotno polje političnega v resnici zavaruje in dodatno okrepi. Vanj vstopajo le tisti, ki so pripravljeni na kompromise. A to še ne pomeni, da se je treba postaviti onkraj političnega in vse kritizirati zviška ... Tisto, kar manjka tej družbi, je elementarno občutenje radosti, odprtosti, prožnosti in zaželenosti. Neka jasna spokojnost. Zazrtost ne le v pretekle, ampak tudi v prihodnje čase. Zdi se mi, da se pri nas čedalje več ljudi počuti zavržene, profesionalno in družbeno nezaželene. Izjemno pomembno je, da se počutimo dobro, ustvarjalno v lastnem okolju. še lepše je, kadar okolica spodbuja in neguje tisto, k čemur si osebno zavezan. A v Sloveniji se, paradoksalno, večina počuti utjeto, bolj onemogočeno in zatrto kot v drugih državah, ki so ekonomsko, izobraževalno, religiozno ali kulturno bistveno bolj neprepustne.

Po svoje je bizarno, da v imenu iskanja alternativ v Sloveniji na novo odkrivamo,

kako lepo je negovati vrtove. Podeželsko okolje smo, od nekdaj smo takšni.

Premalo reflektiramo tuje ideologije, kadar jih spravljamo v naš prostor. Mantre zadnjih let – vrnimo se k zemlji – so včasih povsem neumestne, saj se ves čas ukvarjamo z zemljo. Urbani vrtovi v Havani ali New Yorku imajo povsem drugačno valenco, kot jih imajo ljubljanski. Izhajati je vendarle treba iz lastnih izkušenj. To pomeni, da je treba iskati alternative v odnosu do lastnih, ustaljenih organskih vzorcev vedenja in bivanja. Ne zato, da bi prejšnje moduse bivanja zanikali, ampak da bi na njihovi osnovi lahko pridobili možnost za pristnejše in prožnejše načine življenja.

Zato je smešno, da smo končno "odkrili" les. Vse to kaže, da nismo zrela družba.

Ali pa, da si nenehno natikamo tuja očala. Morda je naša strategija to, da v obdobjih, ko ne vemo, kako ravnati, preizkušamo različne možnosti in menjavamo očala. To ni nujno slabo, če se ne bi zaradi tega ves čas nekako izgubljali.

Nujna je želja po spreminjanju in te ni. Obstaja strah pred spremembami.

Morda je treba na glas povedati, da si marsikdo sprememb sploh ne želi. Slovenci dobesedno slavijo ideje domačnosti in majhnosti. Nekateri trdijo, da so v Sloveniji bolj ustvarjalni kot drugje, prav zato, ker je okolje bolj statično in predvidljivo. Ne vem. Takšna razumevanja prostora me ne nagovarjajo. Kadar me kdo vpraša, zakaj sem se vrnila iz Anglije, mi hkrati velikokrat tudi sam ponudi odgovor, češ da je tukaj gotovo vse lepše in lažje. Nekateri stvari so res lepe, dostopnejše in gotovo lažje. A tovrstno poudarjanje in iskanje lepote majhnosti in varnosti me utruja. Ciprčani se ne bi nikoli opisali na tak način, pa je njihova država skorajda dvakrat manjša, kot je Slovenija. Neverjetno se

"Tisto, kar manjka tej družbi, je elementarno občutenje radosti, odprtosti, prožnosti in zaželenosti. Neka jasna spokojnost. Zazrtost ne le v pretekle, ampak tudi v prihodnje čase. Zdi se mi, da se pri nas čedalje več ljudi počuti zavržene, profesionalno in družbeno nezaželene. Izjemno pomembno je, da se počutimo dobro, ustvarjalno v lastnem okolju."

mi zdi, koliko energije gre za tovrstna izkrivljanja, reduciranja in podcenjevanja.

Vrniva se k preučevanju smrti. Tematika grobišč ni čustveno enostavna.

Moji raziskovalni interesi so bistveno širši in se ne vežejo le na preučevanja smrti in posmrtnih ostankov. Tematika res ni čustveno enostavna. A zanimivo je, da bralci in poslušalci mojih predavanj velikokrat pričakujejo čustveno obtežen material, izrecno sprašujejo po fotografijah in videoposnetkih morišč.

Zakaj bi jih hoteli videti?

Nekateri trdijo, da zgodb o grobiščih ne morejo razumeti, če ne vidijo kosti. Vizualni primat je v naši družbi očiten. V nekem članku sem se zato lotila odnosa med vizualno izkušnjo in vednostjo. Vnaprejšnje vedenje in pričakovanje na povsem specifičen način osvetli razumevanje določene situacije. A očesu, ki je neizurjeno za zbiranje in branje forenzičnih dokazov, prizorišča množičnih grobišč nič ne pomenijo. Lahko se jih zamenja za blatne grude ali dišeče travnike ... Ravno zato je bilo zame tako pomembno, da sem pred leti začela sodelovati z umetniško skupino *etoy* iz Zürich. V različnih performansih in instalacijah poskušajo povsem drugače premisliti mrtve in trupla. Posmrtno ostanke digitalizirajo, mrtve konceptualizirajo kot *software*, sarkofag, umetniški objekt, ki so ga ustvarili leta 2006, pa med drugim predstavljajo kot skupinsko grobnico, za katero se lahko posamezniki odločijo prostovoljno. S skupino *etoy* sem gostovala na številnih festivalih, kjer so bili odzivi na njihove instalacije neverjetni. Publika se je želela zelo resno pogovarjati o minljivosti, umiranju, zapuščini, o tem, kaj se bo fizično zgodilo z njimi, z njihovimi telesi, željami, zapisi, objekti, ki so jih gradili. Vprašanja, ki jih odpirajo *etoyeve* instalacije, so bile nekaterim očitno nenavadno blizu. Najbrž zato, ker drugače imaginirajo situacije, ob katerih

običajno le molčimo ali v njih ravnamo tako, da sledimo kodificiranim pravnim, medicinskim in družbenomoralnim napotkom.

Vam s skupino *etoy* uspeva podirati tabuje?

Ne gre za podiranje tabujev. Antropološke analize smrti, ki opisujejo konfliktno preteklost in različne moralne zavezanosti, ki jih živeči čutijo do pokojnih, so nadvse pomembne. Vendar kažejo le določen spekter realnosti, ki jo živimo. Posmrtno prakse so v današnjem času sila različne – ponekod se mrtve še vedno pušča mrhovinarjem, ponekod se jih lepotiči, mumificira, kriogenizira, spreminja v nakit, tako da se njihov pepel podvrže visoki temperaturi in pritisku in se tako spremeni v mrežno strukturo grafita, primerno za rast diamanta.

V ospredju so tudi vprašanja posmrtnega spletnega življenja, facebookovcev, na primer.

Postavlja se vprašanje materiala: Kaj smo? Kaj zapustimo? Nismo le telo, ampak cel kup informacij, ki jih pustimo za sabo. Informacije so del različnih družbenih omrežij, spominov in arhivov. Vprašanje, ki ga med drugim *etoy* zastavlja, je, ali lahko o spominu razmišljamo kot o biomasi? Kje je meja med telesnimi ostanki in osebnimi in kolektivnimi spomini? Sploh obstaja meja?

So protesti, ki smo jim imeli v zadnjem letu, alternativa?

Protesti so izjemno pomembni. Ljudje so pokazali, da je trenutni način bivanja slab in da ga je treba korenito spremeniti. A do resničnih sprememb redkokdaj pride. Zato je ob razmišljanju o družbenih spremembah velikega formata nujno spreminjati osebna ravnanja in načine, kako sami mislimo in se vedemo. Nujen je resen vpogled tako v družbene kakor tudi v lastne vedenjske prakse. Kolektivni momenti,

sploh revolucionarnega značaja, ne ustrezajo vsem. Marsikaj je pogojeno s konkretnimi okoljskimi dinamikami. Ključno je, da prepoznamo prostorske koordinate nekega časovnega dogajanja – četudi se mantr o slovenski majhnosti slišijo vsepovsod, je najbrž vsem jasno, da življenje v Brkinih, Andrejevcih ali v Kranju poteka sila drugače. Posploševanja niso konstruktivna. Slovenija resda ni tako velika, ampak spet ni tako zelo majhna. Moj prijatelj pravi, da je treba Slovenijo videti kot nekakšno origami deželo: če bi jo sploščili, bi dobili precej zajeten teritorij. Alternativa bi bila, če bi nehali sami sebe delati majhne in če bi končno začeli hraniti lastne ambicije ali pa bi odkrito priznali, da jih nimamo. Zlagana samokritika in kvaziavtoetnografije, ki poudarjajo nemoč, skorumpiranost in nevoščljivost Slovencev, samo zastrupljajo prostor.

Bi delali v Sloveniji?

Seveda.